

A sokszínű Egyiptom

N. Rózsa Erzsébet

Földrajzi adottságok és népességi adatok

Az Egyiptomi Arab Köztársaság stratégiai fontosságát földrajzi elhelyezkedése adja, amit a 2014-ben elfogadott alkotmány preambuluma is kiemel: „Egyiptom a világ arab szíve. A civilizációk és kultúrák találkozási pontja, a tengeri kereskedelem és kommunikáció kereszteződése. Afrika feje a Mediterráneumban, és torkolata a leghosszabb folyónak: a Nílusnak.”¹

Az Egyiptomi Arab Köztársaság Afrika északi sávjának legkeletibb részén található. Az afrikai kontinens felől a Szahara, északról a Földközi-tenger, keletről a Vörös-tenger határolja. A két tengert a Sínai-félsziget választja el egymástól, és ez köti össze Afrikát Ázsiával. A tengerek között az átjárást a Szuezi-csatorna biztosítja. Az ország északkeleten Izraellel, délen Szudánnal, nyugaton Líbiával határos. Az ország egyfajta kulturális hidat képez, az arabok lakta két nagy régió, a Masrek és a Magreb között, de történelmi múltjából fakadóan Afrikához is kötődik Szudánon keresztül, amely egykor uniót alkotott Egyiptommal.

A mintegy egymillió km² kiterjedésű² Egyiptom természeti adottságait a Szahara sivataga és egyetlen folyója, a Nílus határozza meg. Az ország nagy részét sivatag borítja. Mezőgazdasági művelésre a folyó menti övezet (és néhány oázis), Egyiptom teljes területének mindössze 2,8%-a alkalmas.³ A lakosság túlnyomó többsége ezért a Nílus deltájában és a folyó 20 km-es sávjában, valamint a Földközi-tenger partja mentén él. Mindebből következik, hogy a Nílus gyakorlatilag az élet és megélhetés forrása az egyiptomiak számára, stratégiai jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A demográfiai adatok szerint Egyiptom a legnépesebb arab ország, Afrika harmadik legnépesebb állama. Lakosságának száma megközelítőleg 100 millió fő, és még mindig növekvő tendenciát mutat, ami az Abdel-Fattáh al-Szíszi vezette kormány egyik legnagyobb kihívása. 2004–2014 között a népesség 46%-kal nőtt. A növekedési ráta jelenleg 2,45%, ami azt jelenti, hogy az egyiptomi társadalom évente mintegy kétmillió fővel gyarapszik.⁴ A lakosság átlagéletkora 23,9 év, a népesség több mint harmada 15 év alatti, míg alig 5% a 65 év feletti korosztály aránya.⁵ A népességreobbanás az 1960-as években indult, majd a Mubarak-kormányzat alatt némileg csökkent, de az arab tavaszt követően ismét növekedni kezdett a születések száma. Bár a Szíszi-kormányzat a közelmúltban

¹ *Constitution of The Arab Republic of Egypt 2014* (s. a.).

² CIA 2017.

³ CIA 2017.

⁴ CIA 2017.

⁵ CIA 2017.

ambiciózus családtervezési programot indított el a kétgyermekes családmódel érdekében („kettő elég!”), ennek hatása még évekig nem lesz érezhető. Így a népességrobbanás hatásai az elkövetkező évtizedekben érezhetőek maradnak. A mai előrejelzések szerint – az új programmal együtt is – 2030-ra az egyiptomi lakosság lélekszáma 119 millióra nőhet.⁶

A népességi adatokat tovább árnyalja a migráció és emigráció kérdése. Az ország szárazföldi határai – döntően a Szahara sivatagos területein – szinte ellenőrizhetetlenek. A nyitott határok korábban is biztonsági kockázatot jelentettek, de az arab tavasz és a líbiai összeomlás, a szíriai és jemeni polgárháborúk, valamint az Iszlám Állam térnyerése, majd térszerte után, még komolyabb kihívássá váltak, az ehhez kapcsolódó illegális fegyver- és embercsempészzettel és a terrorizmus terjedésével együtt.

Egyiptom elhelyezkedése okán – Afrika és Ázsia határán, Európától mindössze a tenger által elválasztva – az ókor óta fontos migrációs útvonal, mégis inkább tranzitország, mint célország. A nagy népmozgások egyik fő oka, a fegyveres konfliktusok, az utóbbi évtizedekben Egyiptom közvetlen közelében is sokakat arra kényszerítettek, hogy elhagyják hazájukat. Bár az egyiptomi kormányzat szerint ötmillió menekült van az országban,⁷ az ENSZ Menekültügyi Hivatalának adatai ezt nem támasztják alá: a 2016-ban az összes regisztrált menekült és menedékjogot kérő száma hozzávetőlegesen 250 ezer fő volt, ebből 114 ezer szíriai, 2017-ben pedig mintegy 32 ezer menekült regisztrált Egyiptomban.⁸ A menekültek Szíria mellett elsősorban Irakból, Etiópiából, Szomáliából, Dél-Szudánból és Eritreából érkeztek. A nem regisztrált menekültek és bevándorlók száma azonban vélhetően sokkal magasabb, és ez – valamint az akár évtizedek óta már Egyiptomban élő bevándorlók jelenléte – támaszthatja alá a hivatalos egyiptomi adatokat.

A különleges szudáni kapcsolat

A Szudánból érkezők és letelepedők száma nehezen meghatározható. Közülük sokan már évek óta élhetnek Egyiptomban. Szudán különleges szerepet játszik, hiszen a két ország 135 évig uniót alkotott, egészen Szudán 1956-os függetlenségéig. Ennek a történelmi és hagyományos kapcsolatnak köszönhető az az 1976-os megállapodás is, amely szerint a betelepült szudániak nem számítottak menedékkérőnek, az egyiptomi állampolgárokkal szinte azonos jogok illeték meg őket. 1995-ben azonban Kartúmban merényletet kíséreltek meg az oda látogató Hoszni Mubárák egyiptomi elnök ellen, aminek következményeként a betelepült szudániak különleges helyzete megszűnt, és a szudániak a többi külföldivel azonos kategóriába kerültek.

2004-ben Egyiptom és Szudán aláírta a négy szabadság megállapodást, így a szudániak ismét könnyített eljárással telepedhettek le Egyiptomban, de már nem kaptak az állampolgárokkal azonos jogokat.⁹ Nincsenek pontos adatok arról, hogy hány szudáni él Egyiptomban, de számuk elérheti akár a 2–3 milliót is. Ezzel együtt már reálisnak tekinthető, hogy ötmillió menekült és bevándorló él az országban.

⁶ AMIN 2018.

⁷ KARASAPAN 2016.

⁸ *Egypt* (2017).

⁹ KARASAPAN 2016.

Egyiptom, a kibocsátó állam

Egyiptom ugyanakkor a térség egyik legnagyobb kibocsátó országa is. A tartósan vagy ideiglenesen külföldön élő és dolgozó egyiptomiak száma meghaladja a betelepültek és menedékkérők számát, a nettó migrációs ráta emiatt negatív tartományban van. Az arab tavaszt megelőző években 6,5 millió egyiptomi dolgozott külföldön, de 2013-ra az arab forradalmak miatt ez a szám visszaesett 4,3 millióra.¹⁰ Először az 1971-es alkotmány szólt a szabad elvándorlás jogáról, és tette lehetővé az egyiptomiak számára, hogy másik országban éljenek és vállaljanak munkát. Ennek háttérében az 1970-es évek gazdasági problémái és az urbanizáció hatására beindult népességgrobbanás állt, miközben az Öböl-államokban megindult az olajkitermelés, és hirtelen megnőtt a munkaerő iránti igény. Így az egyiptomi kivándorlók többsége az Öböl olajban gazdag államaiban és Irakban települt le.

Az 1990–1991-es Öböl-háború alatt szinte az összes egyiptomi hazatért Irakból és Kuvaitból. Az 1990-es években csökkent az elvándorlási kedv is, amint az egyiptomi munkaerőt olcsóbb ázsiai munkásokkal váltották fel, de a 2000-es évekre ismét változott a trend. 2009-es adatok szerint kétmillió egyiptomi dolgozott Líbiában, 1,3 millió Szaúd-Arábiában, a kis Öböl-államokban további közel egymillió, miközben a nyugatra vándorlók száma 1,6 millió volt.¹¹ Líbia szétesése után, sokan visszatértek Egyiptomba, de még mindig közel 700 ezren maradtak. A számadatokból látható, hogy az egyiptomi emigráció 75%-a a környező arab és leginkább az olajban gazdag országokba irányul. A külföldön élők hazautalásai fontos bevételt jelentenek az ország számára. Azonban az olajkészletek kimerülése után nem zárható ki, hogy az egyiptomiak nagyobb számban visszatérnek hazájukba.

Gazdaság

A lakosságszám tükrében az ország számára a legfontosabb és egyre nagyobb terhet jelentő kihívás, hogy korlátozott erőforrásai ellenére el tudja látni növekvő népességét. Hét évvel az arab tavasz után Egyiptom gazdaságilag nem tudott megerősödni, a forradalmat kiváltó problémák továbbra is fennállnak, a fiatal munkanélküliek aránya magas, a társadalom egyre szélesebb rétegeinek megélhetési gondjai vannak.

Egyiptom gazdasága történelmileg a földhöz és a Nílushoz kapcsolódik, amelynek a mai napig meghatározó jelentősége van. Az állami bevételek döntő hányadát a mezőgazdaságból, az idegenforgalomból, a Szuezi-csatorna üzemeltetéséből, valamint a külföldön élők hazautalásaiból származó jövedelmek teszik ki. Ezért igen nagy kihívás, hogy Etiópiában hamarosan elkezdik feltölteni a Nílus felső folyására épített Nagy Újjászületés Gátat, amelynek hosszú távú hatásai lehetnek Egyiptomra, mivel várható a vízhozam csökkenése.¹² Az etióp gát nemcsak a lakosság közvetlen vízszükségletének kielégítésére jelent veszélyt, hanem a Nílushoz kötött egyiptomi mezőgazdaság számára is.¹³

¹⁰ MPC Team 2013.

¹¹ ZOHRY 2013.

¹² JOSEPHS 2014.

¹³ A kézirat lezárása után érkezett a hír, hogy Egyiptom, Etiópia és Szudán megállapodott a Nílus vízének megosztásáról (a szerk.).

Egyiptom mezőgazdaságból származó bevételei 2017-ben a GDP 11,9%-át adták, ami nem kiemelkedő, azonban a munkaerő harmadának megélhetését biztosítja. A fő termékek a gyapot, a rizs, a kukorica, a búza, a zöldség és gyümölcs, míg az állattenyésztésben a marha, a kecske és a birka a legfontosabb.¹⁴

Az ország legfontosabb bevételi forrásának az arab tavaszt megelőző években a turizmus számított. 2005–2010 között látványos fellendülés volt ebben a szektorban, 2005-ben hétmilliárd dollárnyi bevételt hozott, 2010-re ez 12,5 milliárd dollárra emelkedett.¹⁵ 2007-ben a turizmus a GDP 9%-át tette ki, és a munkaerő 12%-át foglalkoztatta 2010-ben.¹⁶ A 2011-es tüntetési hullám és rendszerváltás, majd az azt követő instabil belpolitikai helyzet visszaesést eredményezett az idegenforgalomban: 2011-ben 8,7 milliárd dollárra csökkent. 2012-ben Mohamed Murszi megválasztását követően a belpolitika stabilizálódni látszott, az idegenforgalom lassan növekedésnek indult, és tízmilliárd dolláros bevételt hozott. De a fellendülés nem tartott sokáig, 2013-ban ismét csak 5,9 milliárd dollár bevételt eredményezett, a második rendszerváltás, Mohamed Murszi leváltása miatt.¹⁷ 2014 óta a belpolitikai helyzet stabilizálódott, a Szísi-kormányzat megkezdte második elnöki ciklusát. A kormány egyik legfontosabb célja a terrorcselekmények felszámolása, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy 2016-ban a turizmus mindössze 3,8 milliárd dollárnyi jövedelemhez juttatta az országot.¹⁸

A külföldön élők hazautalásaiból származó állami bevétel jelentős részét képezi a költségvetésnek: 2017-ben mintegy 6 milliárd dollár volt, és annak ellenére növekedett, hogy a Líbiában élő és dolgozó 1–2 millió egyiptominak több mint fele visszatért hazájába a polgárháborús helyzet miatt.

A Szezei-csatornát 1869-ben adták át, Egyiptom 1956-ban államosította, azóta is állami kézben van. A Szezei-csatornának kiemelkedő jelentősége van a nemzetközi áruszállításban, de a tengeri kereskedelmi útvonal fontos része, egyben sarkalatos pontja az egyiptomi gazdaságnak is. A csatorna a Vörös-tengert és a Földközi-tengert köti össze, így a tengeri szállítás során nem kell megkerülni Afrikát, ami jócskán lerövidíti a hajózási útvonalat.¹⁹ Stratégiai jelentősége van a világ kőolaj- és cseppfolyósított földgáz kereskedelme szempontjából is.²⁰ 2016-ban kőolajból 3,9 millió hordót szállítottak naponta a Szezei-csatornán.²¹ A 2017-es évben ez 5,3 milliárd dollár bevételt jelentett Egyiptom számára.²²

Egyiptom gazdasága történelmi gyökerű, strukturális problémákkal küzd. A 2011-es egyiptomi forradalom is visszavezethető erre. Az ország függetlenedését követően, a szocialista gazdaságpolitika hatására, az állami dominancia érvényesült. Bár a szadati *infítáh* után Hoszni Mubárak elnöksége alatt az 1990-es években ismét kezdett nyitottabbá válni az egyiptomi gazdaság, de a jelentősebb reformokra 2004-ig kellett várni. A gazdaság megújítására irányuló program célja az volt, hogy Egyiptomot egy piacorientáltabb,

¹⁴ CIA 2017.

¹⁵ KHAN–MILLER 2016.

¹⁶ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁷ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁸ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁹ *Canal History* (s. a.).

²⁰ *Suez Canal, Sumed Pipeline are key parts of Egypt's role in international energy markets* (2013).

²¹ *Three important oil trade chokepoints are located around the Arabian Peninsula* (2017).

²² *Egypt's Suez Canal revenues rise to \$5.3 bln in 2017 – statement* (2018).

magánszektor által vezérelt gazdasággá formálja, amely rugalmasabb és vonzóbb befektetési környezetet teremt. Ennek hatására 2005–2010 között látványos növekedésnek indult a gazdaság, miközben 2008-tól világgazdasági válság volt. Árnyalta a helyzetet, hogy a magánszektor a politikai elithez közel álló körök uralták. A kis- és középvállalkozások számára továbbra sem volt támogató a gazdasági környezet. A fiatal munkanélküliek aránya csökkent, de így is 25%-os volt. A gazdasági fellendülés a társadalom szélesebb rétegeit nem érintette.²³ A 2011-es egyiptomi forradalom a gazdasági reformok végét is jelentette, és zuhanni kezdett a gazdaság teljesítménye. Az átmeneti időszakban a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa (SCAF) állami beavatkozással próbálta kezelni a súlyosbodó gazdasági problémákat, újabb munkahelyeket teremtettek az állami szektorban, és növelték az állami támogatásokat. 2012-ben a Muszlim Testvérek kerültek hatalomra, Mohamed Murszi lett az elnök. Murszi rövid elnöklése alatt a kormányzat és a katonai vezetés ellentéte dominált, miközben a gazdasági kérdések háttérbe szorultak. 2013-ban a hadsereg eltávolította a hatalomból Murszit és a Muszlim Testvéreket. Az Öböl-államok Murszi eltávolítását követően jelentős támogatásokat ígértek Egyiptomnak. 2014-ben választották meg elnöknek, a hadsereg volt vezetőjét Abdel-Fattáh al-Sziszit, aki elnöki kampányában két éven belüli gazdasági fellendülést ígért.²⁴ A Sziszi-kormányzat első évében nagyszabású gazdaságfejlesztő és -élénkítő programot hirdetett, ennek keretében több gigaberuházás került napirendre: a Szezei-csatorna második vonalának megépítése, a csatorna mentén egy ipari és logisztikai csomópont kialakítása, valamint egy új adminisztratív főváros létesítése Kairón kívül.²⁵ 2015 márciusában egy, a gazdaság élénkítésére külföldi partnereket is behívni kívánó konferenciát szerveztek Sarm al-Sejkben, ahol Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Kuvait 12,5 milliárd dolláros befektetésre tett ígéretet Egyiptomnak.²⁶ A kisbefektetők számára meghirdették a Szezei-csatorna részvényeket, hogy a belső piacot is élénkítsék. 2015 augusztusában, alig egy éven belül, átadták a Szezei-csatorna második sávját.²⁷ A másik óriásprojekt, az új adminisztratív főváros, is készül, a tervek szerint az első minisztérium 2018-ban költözik be, és 2020-ra készül el teljesen.²⁸

2016-ban Egyiptom megállapodott a Nemzetközi Valutaalappal (International Monetary Fund, IMF), és 12 milliárd dolláros kölcsönt vett fel. Az IMF-szerződés olyan kötelezettségeket szabott, amelyek a társadalom számára népszerűtlenek voltak, de a gazdaság strukturális fejlesztéséhez elengedhetetlen változtatásokat tartalmazott. Megvonta az állami szubvenciót az alapélelmiszerekről, az üzemanyagról, az elektromos áramról, valamint előírta az állami alkalmazottak számának csökkentését, s további különadókat irányzott elő.²⁹ 2016 novemberében az Egyiptomi Nemzeti Bank ismét leértékelte a nemzeti valutát, és hagyta lebegni, ami magas inflációhoz vezetett.³⁰ A gazdasági megszorítások és az egyiptomi font értékvesztése az egész társadalmat érzékenyen érinti,

²³ KHAN–MILLER 2016.

²⁴ Sisi promises better life in Egypt in 2 years, though street kids may need longer (2014).

²⁵ *One Year On: The Economy Under Sisi June* (2015).

²⁶ *One Year On: The Economy Under Sisi June* (2015).

²⁷ DIAB 2015.

²⁸ AL TAWY 2017.

²⁹ IMF 2017.

³⁰ FETEHA et al. 2016.

de a legszegényebb rétegek számára jelenti a legnagyobb gondot. Szísi elnök jelenleg második elnöki ciklusát tölti, de a gazdasági fellendülés még várat magára.

A modern Egyiptom múltja és jelene

Egyiptom több ezer éves múltra tekint vissza. Az Egyiptomi Arab Köztársaság mai formájának gyökerei az 1952-es forradalomig nyúlnak vissza, amikor fiatal tisztek egy csoportja eltávolította a hatalomból Farúk királyt. A Szabad Tisztek Mozgalmát nemzeti érzelmű, értelmiségi tisztek alkották.³¹ A modern Egyiptom létrejöttékor az ideológiák sokszínűsége jellemezte a világot, ezek egyvelegéből építkezett az új Egyiptom. A politikaformálásban ütközött a nyugati eszmerendszert támogató városi értelmiség, az alkalmazkodó iszlám, valamint a modernizációt hirdető hadsereg. Az 1952-es forradalom alkalmával végül katonai puccsal a hadsereg vette át a hatalmat. A katonai vezetés modern szekuláris állam létrehozását tűzte ki célul. Egyiptom térségbeli meghatározó szerepét szemlélteti, hogy a Szabad Tisztek Mozgalmának mintájára a környező arab országokban, Irakban, Szíriában, Líbiában is hasonló csoportok alakultak, amelyek szintén katonai puccsal jutottak hatalomra. Az ország megalakulása óta a hadseregnek fontos szerepe van az állam életében.³² Az egyiptomi hadseregnek nagyarányú részesedése van az egyiptomi gazdaságban, és a háttérből befolyást gyakorol a politikára is.³³

Egyiptom legkarizmatikusabb vezetője, Gamál Abdel Nászér 1954-ben vette át a hatalmat. Nászér nemcsak Egyiptom történelmére volt hatással, az arab nacionalizmus és pánarab eszme megteremtőjeként, hanem az egész arab világot formálta és egységesebbé kovácsolta, ami megnyilvánult az arab–izraeli háborúk során és az Egyesült Arab Köztársaság létrejöttékor (Egyiptom és Szíria egyesülése 1958–1961) is.³⁴ Nászér az egyiptomi gazdaságot a szocialista elvek szerint modernizálta, ez lett az arab szocializmus mintája. Bevezette a földreformot, amelynek keretében az állam áron alul elbirtokolhatta a földet, valamint az iparosítás jegyében a gyárak államosításába kezdett.³⁵ A Nászér vezette Egyiptom része volt az el nem kötelezettek mozgalmának, amelyben afrikai és ázsiai országok a békés együttműködés, a be nem avatkozás mellett kötelezték el magukat, és nem akartak a bipoláris világrend egyik tömbjének sem a tagjai lenni.³⁶ Az egyiptomi külpolitikát Nászér stratégiaként alakította, érdekei szerint kihasználta a bipoláris világrendben a két nagyhatalom szembenállását, miközben Egyiptom vezető szerepet játszott az arab országok között, és kapcsolatokat épített az afrikai és ázsiai államokkal is.

A hadsereg állami szerepét a nászeri vezetés alapozta meg, Mohamed Murszin kívül az egyiptomi elnökök mindegyike a hadsereg soraiból érkezett a hatalomba. A nyugati

³¹ N. RÓZSA 2015, 112.

³² CSICSMANN 2010.

³³ A 2016. évben az egyiptomi haderő 30–40%-os súllyal volt jelen az egyiptomi gazdaságban (EL-DAHSHAN 2016, 201–218.).

³⁴ N. RÓZSA 2015, 114.

³⁵ VATIKIOTIS 1969, 449.

³⁶ Az el nem kötelezettek mozgalma (Non-Aligned Movement) az 1955-ös bandungi konferencián merült fel, első találkozójukat 1961-ben, Belgrádban tartották. Jugoszlávia elnöke, Joszip Broz Tito kezdeményezte, megalakulása óta 160 ország csatlakozott.

államszervezési eszmékben a hadsereg állami szerepvállalása nem elfogadható, azonban a konfliktusokkal terhelt térségekben lévő államoknál a stabilitás hordozója, valamint a hierarchikus társadalmi berendezkedésekben kitörési lehetőséget biztosít. Az instabil közegben a hadseregnek van meg az ereje és eszközrendszere, amellyel stabil kereteket biztosít a modernizációs folyamatoknak, ahogy ez az egyiptomi arab tavasz kapcsán is érzékelhető volt.

A nászerizmust, vagyis a nacionalista, szocialista eszméken nyugvó kormányzást a szádáti nyitás (infitáh) váltotta fel 1970-ben, ami politikai és gazdasági értelemben is fordulatot jelentett.³⁷ 1971-ben új alkotmányt vezettek be. Az alkotmány szerint az Egyiptomi Arab Köztársaság demokratikus állam. Ezzel megnyitotta a politikai teret, plurálisabbá tette a rendszert, de megerősítette az elnöki pozíciót is, így valójában Szádát egyszemélyi vezetése megmaradt. Az egyiptomi jogrend forrása a saría lett.³⁸ A nászeri időszakban a Muszlim Testvérek terrorista csoportként voltak számon tartva, tagjai közül sokakat bebörtönöztek, illegalitásban működött. Szádát szabadon engedte a Muszlim Testvérek tagjait, támogatta a vallási oktatást és az Azhar mecsetet, azonban továbbra sem engedélyezte számukra, hogy politikai pártot hozzanak létre.³⁹ A Szádát által vezetett Egyiptom külpolitikája is új irányt vett, elfordult a Szovjetuniótól, s az Egyesült Államok és a nyugati hatalmak felé közeledett.

Szádát elnökségének idejére a nászeri gazdasági modell sem volt már fenntartható. A városiasodás népességnövekedést eredményezett, a szocialista állami dominancián alapuló és iparosított gazdaság nem tudta eltartani a lakosságot, valamint az Izraellel folytatott háborúk is megterhelték az ország költségvetését. Az infitáh programja a gazdaságban is megjelent, a gazdaság élénkítésére külföldi tőke bevonásra volt szükség. A gazdasági liberalizáció keretében az állami támogatásokat is csökkenteni kellett, ami 1977-ben kenyérlázadáshoz vezetett. A külföldi befektetők mellett nagyobb szerepet kapott a magántulajdon, megjelent az új egyiptomi gazdasági elit. Többnyire a hatalomhoz közel álló katonai elit részesült a gazdasági nyitás nyújtotta előnyökből. 1981-re Szádát népszerűsége egyre csökkent, majd az 1973-as jom kippuri háború után, az 1979-ben Izraellel megkötött békével elszigetelte Egyiptomot az arab országoktól, amelyek kiközösítették Egyiptomot. Végül katonái követtek el 1981-ben végzetes merényletet az elnök ellen.⁴⁰

Egyiptom modern kori történelmében Hoszni Mubárak töltötte a leghosszabb időt az elnöki pozícióban (1981–2011). Elődeihez hasonlóan katonai múlttal került az elnöki székbe, ezt megelőzően Anvar Szádát mellett elnökhelyettesi pozíciót töltött be, politikai gyakorlattal is rendelkezett. Mubárak politikájában felfedezhetők a nászeri és a szádáti elemek is. Elnöksége ideje alatt ért véget a hidegháború, megváltozott a világpolitikai környezet, megszűnt a kétpólusú világrend. A közel-keleti térségben is az Egyesült Államok maradt az egyetlen patrónus. A Mubárak-kormányzat harcba szállt az iszlamista szervezetekkel, az 1981-ben bevezetett szükségállapotot 30 éves kormányzása végéig fenntartotta, ennek keretében hatékonyan tudott harcolni a terrorizmus ellen.⁴¹ A Muszlim Testvérek

³⁷ A nyitás politikája tulajdonképpen egy elfordulást jelentett a nászeri úttól és a nacionalista, szocialista elvektől, egy plurálisabb politika és nyitottabb gazdaság felé.

³⁸ *Constitution of the Arab Republic of Egypt, 1971* (s. a.).

³⁹ ALTERMAN 1998.

⁴⁰ *The assassination of Egypt's President Sadat* (2015).

⁴¹ AL-ATRUSH 2010.

pártként nem vehettek részt a hatalomban, azonban a 2005-ös választás alkalmával független jelöltjeik nagy számban kerültek be a parlamentbe (88 mandátumot szereztek).⁴² A 2010-es választások előtt azonban a Muszlim Testvérek jelöltjeinek nagy részét letartóztatták.

Mubárák gazdasági lépései a szádáti mintát követték, a korábban már említett, 2004-ben kezdett reformok nyomán jelentős gazdasági fellendülés volt Egyiptomban 2005 és 2010 között. Továbbra is jellemzően a politikai és katonai elit szűk köre részesült az előnyökből, de kiemelkedett egy fiatalabb technokrata generáció, akik láthatóan felemelkedtek, köztük volt Hoszni Mubárák fia, Gamál Mubárák is. A régi elitek fokozatosan háttérbe szorultak.

A mubáráki külpolitika is sok tekintetben a szádáti örökséget követte: egyrészt az arab országok között Egyiptom továbbra is az Egyesült Államok egyik legfontosabb szövetségese volt, gazdasági és katonai területen is együttműködött a két ország. Az USA évente közel 1,5–2 milliárd dolláros gazdasági és katonai támogatást nyújtott Egyiptomnak – az Izraellel megkötött béke „honorálásaként”.⁴³ Izraellel is fenntartotta a békés viszonyt. Az arab államokkal is rendeződött Egyiptom kapcsolata, miután több más arab állam is elfogadta Izrael létét. Mubárák azonban nem tudta Egyiptom – a nászeri időszakban fennálló – vezető szerepét helyreállítani, de gyakran vállalt közvetítő vagy békéltető szerepet az izraeli–palesztin konfliktusban, és a békefolyamatok során is.

2010 novemberében parlamenti választásokat tartottak Egyiptomban, amelyeken nemzetközi megfigyelők nem vehettek részt, a Muszlim Testvérek függetlenként induló tagjait pedig bebörtönözték. Nagyon alacsony részvételi arány mellett az 504 tagú parlamentből 420 tagot a kormányzópárt delegálhatott.⁴⁴ Mindemellett a közvéleményben felmerült, hogy Hoszni Mubárákot, a 2011 szeptemberében esedékes elnökválasztáson fia, Gamál Mubárák váltja elnökjelöltként.⁴⁵ 2011. január 25-én azonban tömeges tüntetések kezdődtek, Mubárák leváltását követelve. A társadalmi elégedetlenség kifejezésre juttatta, hogy a gazdasági fellendülés ellenére strukturális változások szükségesek az országban. Az elitváltás kikényszerítése mellett a társadalmi problémák megoldásának igénye is felszínre került. A gazdasági növekedés nem jutott el a társadalom szélesebb rétegeihez, mert ezzel párhuzamosan a lakosság száma is növekedett, a fellendülés nem volt akkora ütemű, hogy ez érzékelhetővé váljon. Továbbra is magas volt a munkanélküliség, és a foglalkoztatottak többségének megélhetését az állami szektor biztosította. Az egyiptomi arab tavasz sikeressége a hadseregen múlt, amely nem avatkozott be a tüntetések során, hanem „a nép mellé állt”. Végül Hoszni Mubárák lemondott az elnöki posztról.

Egyiptom az arab tavasz után

Az arab tavasz – közvetve vagy közvetlenül – az egész arab térséget érintette, destabilizálódott a régió, a meglévő regionális konfliktusok mellett új válsággócok keletkeztek, ami átalakította a hatalmi struktúrát a térségben. Egyiptomban az arab tavasz sikeresnek

⁴² SEHATA–STACHER 2007.

⁴³ DUNNE 2017.

⁴⁴ GAZDIK 2011.

⁴⁵ *Complications with Egypt's Succession Plan* (2010).

mondható, mert bár áldozatok árán, de megtörtént a hatalomváltás, és nem fulladt polgárháborúba a törekvés, mint Líbiában vagy Szíriában. A környezet és a belső átalakulással járó folyamatok határozzák meg Egyiptom bel- és külpolitikáját, regionális szerepét, stratégiai irányait.

Mubárak lemondását követően két rendszerváltás is lezajlott az országban, amit a közvélemény „két forradalomként” tart számon. Mindkettő tanulságokkal szolgál az ország modernizációjával kapcsolatban. Az első alkalmával – a modern Egyiptom történelmében először – demokratikus elvek szerint megtartott választások útján a Muszlim Testvérek kerültek hatalomra. Alig egy évvel később a hadsereg – az ismét milliós számban utcára vonulókra hivatkozva – megfosztotta a hatalomtól a Muszlim Testvéreket. A nemzetközi és az egyiptomi közvélemény ennek tükrében eltérően értékelte a hadsereg beavatkozását.

A Muszlim Testvérek Mubárak lemondását követően rövid időn belül pártot alakítottak Szabadság és Igazságosság Pártja néven (Freedom and Justice Party, FJP).⁴⁶ A 2011. november és 2012. január között lezajlott, 3 fordulós parlamenti választások alkalmával bebizonyosodott, hogy a vallási pártoknak van a legnagyobb támogatottsága. Az FJP 47%-kal került be a parlamentbe.⁴⁷ Az elnökválasztáson a Muszlim Testvérek által támogatott Mohamed Murszi szerezte meg a szavazatok 51%-át,⁴⁸ így Murszi lett Egyiptom első szabad és demokratikus választások keretében megválasztott elnöke. A választási kampány időszakában a Muszlim Testvérek programja azt ígérte, hogy kormányzásuk alatt a demokratikus elveket szem előtt tartva alakítják át az állami berendezkedést, teret engednek a civil szerveződéseknek, emellett az alkotmányba foglalják, hogy az iszlám az állam vallása és a saría a jog forrása.⁴⁹ Hatalomra kerülésüket követően azonban a Muszlim Testvérek gyorsan veszítettek népszerűségükből. Az alkotmányozás folyamatában egyértelművé vált, hogy az iszlám szerepét növelnék, miközben az alapvető jogokat korlátozni kívánják, leginkább a szólás- és a gyülekezési szabadságot. Az alkotmányozás folyamata lassan haladt, ezt kihasználva az elnök – a 2012. november 22-én kihirdetett alkotmányos deklarációval – centralizációba kezdett, amelynek értelmében az új alkotmány elfogadásáig egyedüli irányítója lett volna a törvényhozó és a végrehajtó hatalomnak.⁵⁰ Ezt követően ismét tüntetések kezdődtek. A Muszlim Testvérek egyre jobban elszigetelődött a politikai térben. Az új alkotmány elfogadásáról döntő népszavazáson nagyon alacsony volt a részvétel, ami a társadalom kiábrándultságát jelezte.⁵¹ A belpolitikai válság mellett a Muszlim Testvérek a társadalmi és gazdasági problémákat sem tudták megoldani.

A Muszlim Testvérek a győzelmük előtt a hadsereg és a rendvédelmi erők átalakítását is kilátásba helyezték, annál is inkább, mert a katonai vezetés nem támogatta kormányra kerülésüket. Ennek keretében megválasztásukat követően leváltották a fegyveres erők parancsnokát, Tantávi tábornokot, akinek helyére Abdel-Fattáh al-Szíszi tábornok került.⁵² Kezdetben a Szíszi által vezetett hadsereg megpróbált együttműködni a Muszlim

⁴⁶ GAZDIK 2012.

⁴⁷ GAZDIK 2012.

⁴⁸ GAZDIK 2015.

⁴⁹ GAZDIK 2012.

⁵⁰ GAZDIK 2017, 211.

⁵¹ Az alkotmánytervezetet a 2012. decemberében megtartott népszavazáson 32,9%-os részvétel mellett 63,8%-kal fogadták el.

⁵² GAZDIK 2017.

Testvérekkel, de politikai gyakorlat híján nem tudták kezelni a belpolitikai, gazdasági és társadalmi kihívásokat. A társadalmi elégedetlenség ismét országos utcai tüntetésekben és összecsapásokban nyilvánult meg. Több ellenzéki csoportosulás mellett a Tamarrod (Lázadj) nevű mozgalom aláírásgyűjtésbe kezdett, és megpróbálta kikényszeríteni az előrehozott választásokat, hogy lemondassák az elnököt.⁵³ A céljuk 15 millió aláírás összegyűjtése volt, amit jócskán túlteljesítettek: mintegy 22 millióan írták alá a kezdeményezést.⁵⁴ Az egyiptomi fegyveres erők vezetése ezt követően felszólította Murszit, hogy 48 órán belül mondjon le. Murszi azonban – legitimitását hangsúlyozva – nem tett eleget a hadsereg felszólításának. Ezért 2013. július 3-án Abdel-Fattáh al-Szíszi televíziós beszédben jelentette be, hogy a hadsereg eltávolította a hatalomból Mohamed Murszit, valamint felfüggesztették az alkotmányt.⁵⁵ Az átmeneti kormány élére a Legfelsőbb Alkotmánybíróság elnöke, Adli Manszúr került.

Máig vitatott, hogy Mohamed Murszi eltávolítása hogyan értelmezhető: a demokratikusan megválasztott elnököt a hadsereg elmozdította a hatalomból, azaz katonai puccsra került sor, vagy a népakarat demokratikus megnyilvánulása volt ez is („második forradalom”), amelynek kivitelezésére a hadseregnek voltak meg a lehetőségei. A nemzeti akarat egységét megjelenítve Szíszi tábornok az egyiptomi politikai, vallási és katonai elit gyűréjében jelentette be Murszi elmozdítását. Az eseményen jelen volt Mohamed Ahmed al-Tajjib, az Azhar mecset nagysejke, II. Tavadrosz, a kopt egyház feje, Mohamed El-Baradei, az Alkotmány Párt vezetője (rövid ideig alelnök), a Tamarrod mozgalom vezetője, Mahmúd Badr és a fegyveres erők képviselői, ezzel is kifejezve, hogy nem pusztán a hadsereg akaratán nyugodott a rendszerváltás.⁵⁶

Az arab tavasz eseményeit követően az állandó utcai zavargások, a gazdasági problémák és a bizonytalanság kimerítette az egyiptomiakat, nyugalomra és egy karizmatikus vezetőre vártak, aki elhossa és megtestesíti a stabilitást. Az országot 2014. június 8-ig átmeneti kormány vezette, amelyben az elnök, Adli Manszúr mellett Szíszi is részt vett alelnökként, miközben a hadsereg vezetői posztját is megtartotta. Az alkotmányozás tervezett menetrendjét megváltoztatva került sor az újabb elnökválasztásra. Bár Szíszi sokáig nem fedte fel, hogy jelölteti-e magát, de a bejelentéskor már sejteni lehetett, hogy fölényes győzelemre számíthat. A részvétel viszonylag alacsony volt, ami a társadalom politikai apátiájának erősödését jelezte. Azonban így is a választásra jogosultak 47%-a részt vett a voksoláson, amelyet Abdel-Fattáh al-Szíszi a szavazatok valamivel több, mint 93%-ával nyert meg.⁵⁷ Egyiptom hatodik elnökének népszerűségét, illetve a Muszlim Testvérek politikai kudarcát is szemlélteti, hogy a szalafista mozgalmak és a szekuláris-liberális nézetű csoportok is Szíszi mögé álltak a hatalomváltáskor.⁵⁸

Szíszi elnökjelölti programja nagyívű terveket vázolt Egyiptom jövőjét illetően, politikai, gazdasági és szociális téren is. A társadalmi problémák terén a szegénység és munkanélküliség kezelését, a lakhatási problémák megoldását, az oktatás és egészségügy fejlesztését ígérte. A gazdasági problémák megoldására a turizmus helyreállítását kínálta, új

⁵³ KINGSLEY 2013.

⁵⁴ AL-YOUM 2013

⁵⁵ KIRKPATRICK 2013.

⁵⁶ TÜSKE 2014.

⁵⁷ N. RÓZSA 2014.

⁵⁸ *Sisi defies Salafist support with secular pledge* (2014).

turistaközpontok létrehozásával, infrastruktúra-fejlesztéssel, a kis- és középvállalkozások megerősítésével. Kilátásba helyezte az adók és állami szubvenciók újragondolását is. Politikai tervében egy modern Egyiptom létrehozását vizionálta, amely demokratikus keretek között működik. Ennek megteremtéséhez a rend helyreállítását látta elsődlegesnek, míg a prioritások között a terrorizmus elleni küzdelem, valamint Egyiptom regionális hatalmi befolyásának helyreállítása is megjelent.⁵⁹

Szíszi megválasztásakor népszerű volt, azonban az elmúlt négy évben egyértelművé vált, hogy Egyiptomnak nem sikerült túllépnie a történelmi beidegződéseken, a politikai rendszer továbbra is erősen autoriter képet mutat. A hadsereg – mint gyakorlatilag az egyetlen szervezett erő – politikai befolyása minden korábbinál nagyobb, a katonák jelentik a hatalom bázisát, aminek szükségességét a politikai elit a terrorizmus fenyegetésével magyarázza. A Muszlim Testvéreket ismét betiltották, és terrorista szervezetnek nyilvánították. A kormányzat társadalmi támogatottsága ugyan csökken, bizonyos emberi jogokat korlátoznak, miközben a civil szervezetek működését megnehezítik, és a sajtószabadság is korlátozott. Mindez azonban a terrorveszélyre való hivatkozással történik, és célja az új, erős Egyiptom megteremtése. Azonban ezek a lépések a nyugati szövetségesek körében is aggodalmat keltenek, és egyre erősödő kritikát váltanak ki.

Külkapcsolati irányváltások az arab tavasz után

A hidegháború lezárultával Egyiptom és tágabb környezete az Amerikai Egyesült Államok befolyási övezetévé vált, ahol egyfajta *Pax Americana* érvényesült. Bár a hatalmi egyensúlyok folyamatosan változtak, és több esetben az amerikai hatás is megkérdőjeleződött, az arab tavaszt követően megváltozott a régió hatalmi struktúrája. A szétesett Líbiában a NATO és szövetségei támogatják a tripoli vezetést. A szíriai polgárháborúban Oroszország, Törökország és Irán támogatja a kormányerőket. Jemenben a Szaúd-Arábia vezette koalíció lép fel a lázadókkal szemben. Miközben az izraeli–palesztin ellentét is egyre inkább megold(hat)atlannak látszik. Az Egyesült Államok és Oroszország viszonya a hidegháborús időszakot idézi. Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek Iránban látják a legfőbb ellenséget, és ezért még Izraellel is hajlandók együttműködni. Ebben az összetett viszonyrendszerben kell a belpolitikai és gazdasági nehézségekkel küzdő Egyiptomnak megtalálnia a helyét és érvényesíteni saját érdekeit, amelyeket egyre inkább az immár 100 milliósra duzzadt lakosság ellátása határoz meg.

Felhasznált irodalom

AL TAWY, Ayat (2017): Egypt's Sisi officially launches new administrative capital project. *Ahram Online*, 2017. 10. 11. Elérhető: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/278593/Egypt/Politics-/UPDATED-Egypt-Sisi-launches-new-capital-project.aspx> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)

⁵⁹ WILLIAMSON 2014.

- AL-ATRUSH, Samer – SPENCER, Richard (2010): Egypt ‘lifts’ emergency laws after 30 years. *The Telegraph*, 2010. 05. 11. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/7711589/Egypt-lifts-emergency-laws-after-30-years.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- ALTERMAN, Jon B. ed. (1998): *Sadat and His Legacy: Egypt and the World, 1977–1997*. Washington D. C., Washington Institute for Near East Policy. Elérhető: www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SadatandHisLegacy.pdf.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- AL-YOUM, Al-Masry (2013): Tamarod petition has 22 million signatures. *Egypt Independent*, 2013. 06. 29. Elérhető: www.egyptindependent.com/tamarod-petition-has-22-million-signatures/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- AMIN, Shahira (2018): Can Egyptian families be persuaded that less is more? *Al-Monitor*, 2018. 06. 12. Elérhető: www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/06/will-two-be-enough-for-egyptian-families.html#ixzz5IZdcCWj (A letöltés dátuma: 2018. 10. 06.)
- Canal History (s. a.). Elérhető: www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/CanalHistory.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- CIA (2017): World Factbook 2017. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/download/download-2017/index.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Complications with Egypt’s Succession Plan (2010). *Stratfor*, 2010. 10. 11. Elérhető: <https://worldview.stratfor.com/article/complications-egypts-succession-plan> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Constitution of The Arab Republic of Egypt 2014 (s. a.). Elérhető: www.sis.gov.eg/Newvtr/Dustor-en001.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Constitution of the Arab Republic of Egypt, 1971 (s. a.). Elérhető: www.constitutionnet.org/sites/default/files/Egypt%20Constitution.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- CSICSMANN László (2010): Egyiptom: A Mubárak-rezsim liberalizációja és deliberalizációja. In CSICSMANN László szerk.: *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Budapest, Aula. 167–208.
- CSICSMANN László (2012): A mérsékelt iszlamista mozgalmak szerepe az „arab tavaszt” követő politikai átmenetben. *Külgügyi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 103–127.
- DIAB, Khaled (2015): Suez Canal II: The sequel that impresses no one. *Al Jazeera*, 2015. 08. 06. Elérhető: www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/08/suez-canal-ii-sequel-impresses-egypt-sisi-150806072157374.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- DUNNE, Michele (2017): *The United States’ Assistance for Egypt*. Elérhető: <http://carnegieendowment.org/2017/04/25/united-states-assistance-for-egypt-pub-68756> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt (2017). Elérhető: <http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Egypt%20Operational%20Update%20-%20November%20and%20December%202017.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt Tourism Revenues (s. a.). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/egypt/tourism-revenues> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt’s Suez Canal revenues rise to \$5.3 bln in 2017 – statement. *Reuters*, 2018. 01. 04. Elérhető: www.reuters.com/article/egypt-economy-suezcanal/egypts-suez-canal-revenues-rise-to-5-3-bln-in-2017-statement-idUSL8N1OZ3UO (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- EL-DAHSHAN, Mohamed (2016): The Egyptian Economy. In HOKAYEM, Emile – TAHA, Hebatalla eds.: *Egypt After the Spring: Revolt and Reaction*. London – New York, The International Institute for Strategic Studies – Routledge. 201–218.

- FETEHA, Ahmed – SHAHINE, Alaa – EL-TABLAWEY, Tarek – ELYAN, Tamim (2016): Egypt Free Floats Pound, Raises Lending Rates to Spur Economy. *Bloomberg*, 2016. 11. 03. Elérhető: www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-03/egypt-free-floats-pound-raises-lending-rates-to-spur-economy (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- GAZDIK Gyula (2011): Az egyiptomi választások előzményei, eredményei és a politikai gátszakadás. *Nemzet és Biztonság*, 4. évf. 1. sz. 73–87.
- GAZDIK Gyula (2012): Politikai erővonalak, választási földcsuszamlás a posztmubárai Egyiptomban. *Nemzet és Biztonság*, 5. évf. 3. sz. 89–115.
- GAZDIK Gyula (2015): A Muszlim Testvérek hatalomátvételi kísérlete Egyiptomban, 2011–2013 (II.). *Nemzet és Biztonság*, 8. évf. 5. sz. 89–114.
- GAZDIK Gyula (2017): *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből. 1805–2013*. Budapest, Dialóg Campus.
- IMF (2017): *Arab Republic of Egypt*. Elérhető: www.imf.org/external/country/egy/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- JOSEPHS, Jeremy (2014): Grand Designs North Africa: Impact of Ethiopia's Renaissance Dam. *Water World*, 2014. 03. 19. Elérhető: www.waterworld.com/articles/wwi/print/volume-29/issue-1/regional-spotlight/ethiopia-impact-of-renaissance-dam/grand-designs-north-africa-impact-of-ethiopia-s-renaissance-dam.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KARASAPAN, Omer (2016): WHO are the 5 million refugees and immigrants in Egypt? Future Development. *Brookings*, 2016. 10. 04. Elérhető: www.brookings.edu/blog/future-development/2016/10/04/who-are-the-5-million-refugees-and-immigrants-in-egypt (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KHAN, Mohsin – MILLER, Elissa (2016): *The economic decline of Egypt after the 2011 uprising*. Elérhető: www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/the-economic-decline-of-egypt-after-the-2011-uprising-2/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KINGSLEY, Patrick (2013): Tamarod campaign gathers momentum among Egypt's opposition. *The Guardian*, 2013. 06. 27. Elérhető: www.theguardian.com/world/2013/jun/27/tamarod-egypt-morsi-campaign-opposition-resignation (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KIRKPATRICK, David D. (2013): Army Ousts Egypt's President; Morsi Is Taken Into Military Custody. *New York Times*, 2013. 07. 03. Elérhető: www.nytimes.com/2013/07/04/world/middleeast/egypt.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- MPC Team (2013): *Egypt*. Elérhető: www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Egypt.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- N. RÓZSA Erzsébet (2014): *Elnökválasztás Egyiptomban. Az elnökválasztás tanulságai*. Előadás a Magyar Külügyi Intézetben, 2014. május 30.
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris–KKI.
- One Year On: The Economy Under Sisi June (2015). Elérhető: www.atlanticcouncil.org/blogs/mena-source/one-year-on-the-economy-under-sisi (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- SEHATA, Sameh – STACHER, Josuha (2007): *The Brotherhood Goes to Parliament*. Elérhető: www.merip.org/mer/mer240/brotherhood-goes-parliament (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Sisi defies Salafist support with secular pledge (2014): *Middle East Eye*, 2014. 05. 06. Elérhető: www.middleeasteye.net/news/sisi-defies-salafist-support-secular-pledge-1690259730 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)

- Sisi promises better life in Egypt in 2 years, though street kids may need longer (2014). *Mada*, 2014. 05. 11. Elérhető: <https://madamasr.com/en/2014/05/11/news/u/sisi-promises-better-life-in-egypt-in-2-years-though-street-kids-may-need-longer/> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Suez Canal, Sumed Pipeline are key parts of Egypt's role in international energy markets (2013). Elérhető: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12371&src=email (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- The assassination of Egypt's President Sadat (2015). *BBC News*, 2015. 10. 07. Elérhető: www.bbc.com/news/av/world-radio-and-tv-34424880/the-assassination-of-egypt-s-president-sadat (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Three important oil trade chokepoints are located around the Arabian Peninsula (2017). Elérhető: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=32352 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- TÜSKE László (2014): *Adalékok a 2013-as egyiptomi átalakulás értelmezéséhez. Esettanulmány a szimbolikus politizálásra*. Előadás a XI. Vámbéry-konferencián, Dunaszerdahely, 2014. október 10.
- VATIKIOTIS, Panayiotis Jerasimof (1969): *The Modern History of Egypt*. New York, Praeger
- WILLIAMSON, Scott (2014): *Sisi's Vision for Egypt*. Elérhető: <https://carnegieendowment.org/2014/06/30/sisi-s-vision-for-egypt-pub-56045> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- ZOHRY, Ayman (2013): *Egypt's International Migration after the Revolution: Is There Any Change?* Elérhető: www.cairn.info/revue-confluences-mediterranee-2013-4-page-47.htm (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)